

Ю. М. Делюк,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів та кредиту, Полтавська державна аграрна академія

ЕФЕКТИВНА АНТИЦИКЛІЧНА ПОЛІТИКА ЯК ФАКТОР УНИКНЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТА ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПАСТОК

У статті обґрунтовується необхідність виходу вітчизняної економічної системи з подвійної "технологічно-інституційної" пастки за допомогою виваженої антициклічної політики. Доведено, що антициклічна політика, спрямована на прискорення темпів економічного зростання та збільшення горизонту планування для підприємств, дозволить сформувавши необхідний обсяг фінансових ресурсів для переходу на нову технологію і спонукає до дії мікроекономічні механізми інноваційного оновлення економіки. Підкреслюється, що органічно пов'язані між собою стратегічне антициклічне регулювання та ефективна антициклічна тактика можуть створити передумови уникнення подібних пасток у майбутньому.

The article deals with the necessity of domestic economy to go out from the dual "technological and institutional" trap with the help of antycyclical policy. It is proved in the article, that antycyclical policy, which is directed on acceleration of economic growth and widening of planning horizon, will allow to form essential volume of financial resources for transition to new technology. This will force microeconomic mechanisms of economy innovation renewal. The author states that organic correlation of the strategic antycyclical regulation and the effective antycyclical tactic can create the necessary prerequisites for avoidance of such traps in the future.

*Ключові слова: державна антициклічна політика, технологічна пастка, інституціональна пастка.
Key words: state antycyclical policy, technological trap, institutional trap.*

ВСТУП

Розвиток суспільства тісно пов'язаний із використанням досягнень науки та техніки, із інноваційною спрямованістю інвестицій. Необхідність інноваційного розвитку вітчизняної економіки вже не викликає сумнівів у економістів та політиків. Про це свідчать прийняті на державному рівні документи [9] і значна кількість наукових публікацій, що стосуються даної проблематики — від доповідей та статей до магістерських, кандидатських та докторських дисертацій. Але в національній економічній системі поки що не сформований дієвий механізм ініціювання інноваційного розвитку [3, с.92]. Відповідно, Україна продовжує залишатися в групі країн світу, що намагаються рухатися "навздогін" провідним країнам. Це зумовлює невисоку конкурентоспроможність національної економіки, гальмування процесів покращення рівня життя населення, стримування розвитку науково-технічного прогресу тощо. Значною мірою подібна ситуація пояснюється домінуванням в Україні рентоорієнтовної форми підприємницької діяльності, за якої інвестиції у владу приносять більшу віддачу, ніж інвестиції у інноваційні продукти або технології [2].

Невигідність здійснення інвестицій у інноваційні продукти та технології означає, що економічна система потрапила в так звану "технологічну пастку". В свою чергу, виникнення "технологічної пастки" значною мірою пов'язане із існуванням "інституціональних пасток".

Очевидно, що вихід економіки з подібних пасток не може бути здійснений тільки на основі механізмів самоорганізації економічної системи; щоб "виштовхнути"

економіку із ситуації пастки, потрібна ефективна державна політика. Ситуація ускладнюється наслідками світової фінансової кризи та очікуванням її нової хвилі, а також циклічними коливаннями економічної кон'юнктури в цілому. Пошук напрямів релевантного державного антициклічного регулювання і зумовлює актуальність теми даної статті.

Поняття "інституціональна пастка" було введено в науковий обіг В.М.Полтеровичем — як рівноважна, стійка, але неефективна норма поведінки або неефективний інститут [5, с. 76]. Дуже близьким за значенням є поняття "дисфункція інституту", яке детально розглядається в роботах О.С. Сухарева [10, с. 229]. Суттєві кроки в адаптації теорії інституціональних пасток до сфери інвестиційних та інноваційних рішень були здійснені Є.В.Балацьким [1]. Ним фактично введено термін "технологічна пастка". Особливості формування та функціонування інвестиційних та технологічних пасток в економіці України розглядаються в роботах Вишневського В., Волошенюк В., Дементьєва В., Пилипенко Ю. та ін. В той же час проблеми, пов'язані із уникненням зазначених пасток або виходом з них за допомогою механізмів, що формуються релевантною антициклічною політикою, залишаються поза увагою науковців.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної статті є обґрунтування ролі державної антициклічної політики в процесі створення умов для виходу (в сучасній ситуації) та уникнення (в майбутньому) економічною системою інституціональних та технологічних пасток.

РЕЗУЛЬТАТИ

Розвиток глобалізації за своєю логікою повинен був би, на перший погляд, привести до прискорення процесів проникнення передових технологій та інноваційних розробок в економіку країн, що входять до світової економічної системи. Свій прояв це мало знайти у суттєвому підвищенні темпів економічного зростання країн "світової периферії". Однак аналіз економічної динаміки не підтверджує такого висновку. Більше того, проведений нами аналіз свідчить про те, що в Україні за останні 20 років і продуктивність праці, і фондівіддача мали тенденцію до зниження на тлі загальної тенденції до зменшення темпів приросту ВВП. Це переконливо демонструє, що вітчизняна економіка знаходиться в технологічній пастці.

Під технологічною пасткою ми розуміємо таку ситуацію, коли підприємства не зацікавлені у впровадженні нової технології, не дивлячись на те, що нова технологія дозволила б значно покращити фінансові результати їх господарської діяльності, призвела б до підвищення ефективності цієї діяльності.

Загальний механізм формування ситуації технологічної пастки для підприємства має наступний алгоритм. Для того, щоб перейти від старої технології до нової, підприємству необхідно закупити нове обладнання. Окрім цих капітальних витрат, підприємство буде нести нові поточні витрати. До переходу на нову технологію воно має певні поточні витрати, пов'язані із старою технологією (тобто тією, що використовується зараз). Якщо заздалегідь відомо, що нові поточні витрати є нижчими за існуючі поточні витрати (тобто нова технологія є більш ефективною, ніж стара, існуюча), то підприємство буде здійснювати капітальні витрати на придбання нового обладнання (нової технології) тоді і тільки тоді, коли кумулятивна (нагромаджена) різниця між існуючими та новими поточними витратами буде більшою за капітальні витрати [1, с. 57]. Але поточні витрати мають місце протягом періоду часу, що розглядається, а капітальні витрати є одноразовими. Отже, зіставити їх можна тільки на певному інтервалі часу.

Ми згодні із висновком, який робить з цього положення Є.В.Балацький: чим менший рівень невизначеності для підприємства і більший горизонт планування, тим, відповідно, більша ймовірність того, що різниця між дисконтованими потоками існуючих та поточних витрат буде більшою за необхідні інвестиції інноваційного характеру. Дійсно, якщо підприємство орієнтоване на те, щоб "зняти вершки" на ринку та піти з нього, то йому немає сенсу вкладати кошти в нові технології, оскільки окупити капітальні витрати воно не встигне. В такій ситуації краще залишатися на позиціях старої технології, тобто в технологічній пастці. Якщо ж підприємство має стратегію розвитку на тривалий період часу, то йому вигідніше здійснювати інвестиції в нові технології, оскільки це дозволить в майбутньому отримати економію на поточних витратах.

Таким чином, на мікрорівні рішення підприємств щодо того, переходити до нової технології чи ні, значною мірою залежать від обраної ними поведінки на ринку. В свою чергу, варіант поведінки (і, відповідно, горизонт планування діяльності) залежить від того, наскільки високий рівень невизначеності для підприємства.

Будь-яка економічна система стикається з проблемою зниження невизначеності, намагаючись сформувати для цього відповідні інститути. В ринковій економіці невизначеність суттєво знижується за допомогою таких інститутів, як існування довгострокових контрактів, грошей для їхнього виміру та виконання, а також держави для їхнього захисту. При цьому еволюція даних інститутів базується на прагненні суб'єктів господарювання ще більше знизити рівень невизначеності, щоб мати контроль над найважливішими економічними змінними, які впливають на їхні фінансові надходження та платежі [7, с. 11]. Вплинути на такі важливі економічні змінні, як інфляція, безробіття, темпи економічного зростання тощо може тільки держава за допомогою виваженої антициклічної політики. Отже, одним з фундаментальних факторів розв'язання проблеми зниження невизначеності для суб'єктів господарювання виступає антициклічна політика держави.

Але антициклічна політика представляє макрорівень економічних відносин у суспільстві; рішення щодо того, чи здійснювати інвестиції інноваційного характеру — приймаються на мікрорівні. На наш погляд, своєрідним "передаточним механізмом" між цими рівнями для даної ситуації виступає ступінь довіри економічних акторів до уряду та по-

літики, яку цей уряд проводить. Критичне відношення до економічних дій уряду, недовіра до влади тощо значно зужують горизонт планування для підприємств і залишають їх в технологічній пастці. Відповідно, така поведінка суб'єктів господарювання призводить до технічного відставання країни в цілому. Це не означає, що в усій економіці використовується виключно стара неефективна технологія; але нововведення мають "точковий" характер і не здатні забезпечити перехід економіки всієї країни до нового технологічного укладу. Так, в 2009 році доля підприємств України, які здійснювали інноваційну діяльність, складала лише 8,2%, в той час як в розвинених країнах світу цей показник коливається на рівні 70—80% [8]. За даними статистичного щорічника, кількість інноваційно активних промислових підприємств в Україні складала відповідно в 2007 році — 14,2%, в 2008 — 13,0%, в 2009 — 12,8%, в 2010 — 13,8% від загальної кількості підприємств в промисловості [11, с. 323]. Зрозуміло, що така незначна питома вага "підприємств-новаторів" не може сформувати необхідну критичну масу для переходу економічної системи до нового технологічного укладу.

Отже, технологічна пастка виявляється тісно пов'язаною із дисфункцією інститутів, або інституціональною пасткою. Для вітчизняної економічної системи технологічна відсталість певною мірою зумовлена неефективністю антициклічної державної політики, яка не дає змогу суб'єктам господарювання знизити рівень невизначеності та розширити горизонт планування. Але об'єктивне прагнення зменшити рівень невизначеності залишається. Напевно, найбільш яскравим проявом цього є зусилля підприємств, спрямовані на досягнення контролю за певним сегментом ринку — адже встановлення подібного контролю дає змогу мати ритмічні фінансові потоки. Сама логіка розвитку конкуренції та перетворення її на свою протилежність — монополію — свідчить про спрямованість зусиль для зниження рівня невизначеності. Однак в сучасних умовах, коли економічно розвинені країни мають потужне антимонопольне законодавство, зниження рівня невизначеності шляхом отримання монопольної влади на ринку є доволі проблематичним. Тому, напевно, фірми вимушені певним чином "змінювати акценти". Зокрема, зниження невизначеності відбувається шляхом отримання економічної влади. Під економічною владою розуміють взаємодію, в межах якої один економічний агент бере на себе витрати на користь іншого, оскільки останній примушує його зробити так через навмисну зміну витрат присвоєння одиниці корисності за умов поведінки, що є альтернативною підпорядкуванням [4, с. 91]. Проявом економічної влади фірм над споживачем є прив'язування його (споживача) до певного бренда, торговельної марки — за допомогою реклами, системи обслуговування після продажу, формування системи знижок при придбанні інших товарів цього ж виробника тощо. При цьому фірмам вигідніше вкладати кошти саме у формування такої економічної влади, ніж в процес виробництва з метою підвищення якості продукції та зниження її вартості. Ми згодні з точкою зору І.В.Зозмаїнського, що найважливішим аспектом інституціональної революції ринкового капіталізму є нагромадження ринкової влади у окремих господарюючих суб'єктів (великих фірм) з метою зниження рівня невизначеності [7, с. 12]. Але ми вважаємо за необхідне додати до цього висновок наступне: необхідність нагромадження ринкової влади об'єктивно викликана тим, що державна антициклічна політика не могла забезпечити потрібний ступінь зниження невизначеності.

Нагромадження влади через прив'язку до бренда, через лобіювання інтересів у законодавчих органах, через вирішення питань методами корупції тощо не просто відволікає кошти підприємств із сфери реальних інвестицій в інноваційні продукти та технології, але й робить ці інвестиції недоцільними. Економіка, таким чином, залишається в межах технологічної пастки. Це означає втрату нею стимулів до розвитку. Світова фінансова криза наочно підтвердила цю тезу. Адже ані монетарні, ані кейнсіанські важелі антициклічного державного регулювання не змогли стимулювати нові галузі у економіці США — такі, наприклад, як виробництво автомобілів в 1920-х роках, будівництво доріг та споруд в 1930-х роках, виробництво літаків в 1950-х роках, ЕОМ — у 1960-х роках, ракет — у 1970-х роках, персональних комп'ютерів — у 1980-х, телекомунікацій — у 1990-х. Криза стала не кризою вичерпання ресурсів (тобто не кризою можливостей), а кризою вичерпання стимулів до зростання [6, с. 22].

На наш погляд, відсутність стимулів до розвитку в результаті того, що економіка знаходиться в технологічній пастці, не може бути однопорядковим для різних країн, оскільки сама технологічна пастка набуває статичного або динамічного характеру. Для економіки України притаманна статична технологічна пастка, пов'язана із гальмуванням економічного розвитку, в той час як для Сполучених Штатів та інших економічно розвинених країн — динамічна технологічна пастка, зумовлена фазою рецесії.

За образним виразом Є.В.Балацького, економіка в технологічній або інституціональній пастці схожа на кульку в бокалі: кулька може здійснювати рух-коливання по стінках бокалу, але весь час повертається в стан вимушеної рівноваги — на дно бокалу. Для того, щоб "виштовхнути" кульку з цієї пастки, потрібні неабиякі зусилля.

Для виходу економічної системи з технологічної пастки, як на наш погляд, принципово важливими є наступні два моменти. Перший — нарощування темпів економічного розвитку. Це дає змогу отримати зростаючі фінансові потоки від реалізації продукції, що дозволяє мати необхідні ресурси для інноваційного оновлення основних засобів та технологій. Дійсно, недостатній рівень фінансового забезпечення інноваційної діяльності суттєво стримує інноваційні процеси в країні. Його негативний вплив відчутний вже на етапі фінансування наукових досліджень. Так, протягом останніх років фактичне фінансування науки державою складає менш, ніж 0,3—0,5% ВВП, в той час як економічна функція науки починається від обсягів фінансування, вищих за 0,9% ВВП. Тож за фактичного рівня фінансування наука в Україні могла виконувати переважно соціокультурну функцію [8].

Приклад ефективності нарощування темпів економічного зростання для фінансового забезпечення інноваційного розвитку останнім часом наочно продемонстрував Китай. Нарощування темпів виробництва та темпів економічного зростання спочатку призвело до невідомих результатів: обсяги продукції зростали, але сама продукція була низької якості. Та використання національних ринків інших країн світу дозволяло реалізовувати зростаючі обсяги виробництва. Поступово були створені передумови для оновлення технологічної бази за рахунок отриманих коштів від реалізації. Для України проблема збуту при зростанні обсягів виробництва може стати досить гострою в зв'язку зі зменшенням кількості населення країни, тобто через звуження внутрішнього ринку. Але вирішення питання реалізації може перейти в якісно нову площину — наприклад, зростання рівня добробуту населення вимагатиме товарів іншої якості та товарів і послуг, що відповідають більш високим "поверхам" піраміди потреб за Маслоу. Крім того, включення України у глобалізаційні процеси та механізми дії світової економіки теж повинно сприяти розширенню ринку збуту (за умов, звичайно, релевантного визначення місця національної економіки в міжнародному розподілі праці та адекватних заходів для зміцнення конкурентоспроможності України на світовому ринку).

Другий важливий момент для виходу системи з технологічної пастки полягає в тому, що навіть існування достатньої кількості фінансових ресурсів не створює необхідних передумов для переходу підприємств на нову технологію та техніку. Потрібна внутрішня зацікавленість суб'єктів господарювання у здійсненні реальних інвестицій в інноваційні продукти та технології. Механізмом запуску такої внутрішньої зацікавленості підприємств є, як на наш погляд, збільшення горизонту планування. Перехід від вирішення поточних проблем сьогодення "виживання" до стратегічного бачення перспектив розвитку бізнесу — ось запорука розширення горизонту планування, що робить впровадження інновацій життєво необхідним для підприємств на мікрорівні, а на макрорівні означає перехід до нового технологічного укладу і вихід економічної системи з технологічної пастки.

Обидва зазначені вище моменти можуть бути реалізовані тільки за умов усунення "дисфункції інституту", своєрідної інституціональної пастки — недостатньо ефективною антициклічною політикою. Дійсно, саме релевантна антициклічна політика здатна як забезпечити зростаючі темпи виробництва, так і сформувати умови для розширення горизонту планування у підприємств. Більше того, проведення виваженої антициклічної політики дозволить створити передумови для уникнення інституціональних та технологічних пасток, адже вихід економіки з пастки потребує

набагато більших витрат ресурсів і часу, ніж здійснення превентивних заходів. У той же час виконання попереджувальної функції антициклічною політикою унеможливується ситуацією, коли в державі не існує органічно пов'язаних між собою стратегічного антициклічного регулювання і ефективною антициклічною тактикою.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що вітчизняна економіка опинилась в своєрідній "подвійній пастці": інституціонально-технологічній. "Технологічна сторона" характеризується відсутністю зацікавленості підприємств до здійснення інновацій та консервацією старих технологій. Це об'єктивно пов'язано із звуженням горизонту планування підприємств, яке базується на високому рівні невизначеності при здійсненні господарської діяльності. "Інституціональна сторона" подвійної пастки характеризується недостатньою ефективністю антициклічної політики, яка не може забезпечити необхідний рівень зниження невизначеності, дати підприємствам впевненість у відносній ритмічності фінансових потоків, що забезпечило б ними розгляд довгострокового періоду та зробило вигідним інвестування в техніку та технологію.

У цій ситуації зусилля держави повинні бути спрямовані на "виштовхування" економічної системи з пастки, в якій та опинилася. Ми вважаємо, що це можливо тільки шляхом виходу на якісно новий рівень антициклічної політики, що спирається на оновлений теоретико-методологічний базис і спрямована, по-перше, на забезпечення постійних темпів зростання економіки, достатніх для формування фінансових ресурсів, необхідних для інноваційних інвестицій, по-друге, на зниження рівня невизначеності і збільшення горизонту планування у підприємств. Як на наш погляд, саме така антициклічна політика дозволить поєднати макроекономічне регулювання із мікроекономічними механізмами інноваційного оновлення економіки, вивести економіку України із "технологічно-інституційної" пастки і, головне — створити передумови для запобігання нових пасток в майбутньому.

Література:

1. Балацький Є.В. Экономический рост и технологическое лувшение / Е.В.Балацкий // Общество и экономика. — № 11. — 2003. — С. 53—77.
2. Вишневский В., Дементьев В. Деньги нас не спасут / В. Вишневский, В. Дементьев [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://news2000.org.ua/>
3. Волошенюк В.В. Институциональные факторы модернизации технологической системы экономики Украины / В.В. Волошенюк, Ю.И. Пилипенко // Научные работы ДонНТУ. Серия: экономическая. — 2011. — Выпуск 40-1. — С. 92—98.
4. Дементьев В.В. Экономика как система власти / В.В. Дементьев. — Донецк: Друк-Инфо, 2006. — 404 с.
5. Полтерович В.М. Элементы теории реформ / В.М. Полтерович. — М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2007. — 447 с.
6. Поспелов И.Г. От кризиса возможностей к кризису потребностей / И.Г.Поспелов // Экология и жизнь. — 2010. — № 3. — С. 22—25.
7. Розмаинский И.В. Почему "развитие капитализма" сопровождается ухудшением качества товаров? / И.В. Розмаинский // TERRA ECONOMICUS. — 2011. — Том 9. — № 1. — С. 8—16.
8. Россоха В.В. Проблемы инновационно-технологического обеспечения конкурентоспособности экономики Украины / В.В. Россоха [Электронный ресурс]. — Режим доступа: innclub.info/wp-content/uploads/2011/11/rossoxa.doc
9. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010—2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Матеріали Парламентських слухань у Верховній Раді України 17 червня 2009 року / За загальною редакцією проф. В.І. Полохала. — К.: Парламентське видавництво, 2009. — 630 с.
10. Сухарев О.С. Институциональная политика и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике. Кн. II: Экономическая политика. Проблемы теоретического описания и практической реализации / О.С. Сухарев. — М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2007. — 804 с.
11. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України. — К.: ТОВ "Август Трейд", 2011. — 561 с.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2012 р.